



# «Збіраючы добрыя думкі ў сэрцы сваім»

Праз стагоддзі старажытныя аркушы, часам пажоўкляя, часам бяжкляя, часам закапаныя свечкай, нясуць да нас словы невядомага аўтара: «Якой жа моваю, браты, належыць нам уславіць прамяністую памяць найшчаслівейшай нявесты Хрыстовай Еўфрасінні? Была яна памочніцаю пакрыўджаным, смуткуючым — суцяшэннем, неапанутым — адзеннем, хворым — наведваннем, проста сказаць — для ўсіх усім была Еўфрасіння. Бо сэрца сваё пайла яна Прамудрасцю Божаю. Еўфрасіння — неўвядальная кветка райскага саду! Еўфрасіння — арол, што ўзняўся ў неба і пралунаў ад Захаду да Усходу, як прамень сонечны, прасвятліў усю зямлю Полацкую. І вось, браты, хваліцца Салунь Дзімітрыем, а Вышгарад — пакутнікамі. А мы ж хвалім: шчаслівы ты, горад Полацкі, што ўзрасціў такі парастак, прападобную Еўфрасінню!»

Імя прападобнай Еўфрасінні Полацкай — духоўнай настаўніцы, асветніцы, нябеснай апякункі зямлі Беларускай — займае асабае месца ў сэрцах і душах чалавечых.

Адной з асноўных крыніц аб жыцці і духоўным подзвігу князёўны-ігуменні стала яе жыццё, якое па праву называюць бяспэчнай жамчужынай старажытнага ўсходнеславянскага пісьменства. Жыццё, напісанае ў адпаведнасці з канонам, расказвае нам аб найважнейшых момантах жыцця прападобнай. Яно апавядае аб нараджэнні і выхаванні князёўны Прудславы: «Быў у горадзе Полацку князь па імені Усяслаў. І меў ён многа сыноў. І быў у яго сын па імені Георгій, ад якога нарадзілася гэтая блажэнная дзяўчынка... Гадавала яе карміцелька, і дзень за днём расла дзяўчынка: цела малаком насычалася і расло, а душа Святым Духам напунялася». У ім чытаем аб яе прыгажосці і адукаванасці: «Па ўсіх гарадах разышлася вестка аб мудрасці яе, і аб добрым навучанні яе, і аб вобліку яе, бо была яна вельмі голая тварам». Невядомы агіаграф паведамляе аб свядомай адмове дзяўчыны ад шлюбу з сынам уплывовага князя і аб яе выбары для сябе іншага шляху: «Ці не лепей за ўсё жыццё гэтае пастрыгчыся мне ў манашні і быць у паслушэнстве ў ігуменні, падпарадкоўвацца сёстрам і навучацца, як страх Божы зацвердзіць у сэрцы сваім і як цячэнне жыцця завяршыць?»

«І так пачалі яны жыць у манастыры ў адзінадумстве і малітвах да Бога. І бачылі ўсе, што былі яны нібы душа адзіная ў двух целах».

Жыццё сведчыць, што ў дванаццацігадовым узросце прыйшла яна да сваёй цёткі, удавы князя Рамана Усяславіча, ігуменні манастыра, «употай ад бацькі і маці і ўсіх дамашніх», і прасіла дазволу прыняць манаскі пострыг. Ігумення, убачыўшы юнацкасць і прыгажосць дзяўчыны, адгаворвала яе ад гэтага кроку. «І разгубілася яна, і пачала целама пакутаваць і сэрцам жахацца. І твар да зямлі апусціўшы, на доўгі час панікла яна», — піша старажытны аўтар. Але юная князёўна здолела пераканана цётку, прыняла пострыг пад імем Еўфрасінні. І, чытаем далей, «як добры ваяўнік, узброіўшыся на ворага свайго д'яб-

ла, жыла яна ў манастыры, падпарадкоўваючыся ігуменні і сёстрам усім. І ўсіх перасягала яна ў поспе, малітвах і няспанні начным. І з таго часу больш рупліваю стала яна ў падзвіжніцтве, збіраючы добрыя думкі ў сэрцы сваім, як пчала соты». Пазней Еўфрасіння па дабраславенні епіскапа Ільі пасяляецца ў келлі полацкага Сафійскага сабора: «Увайшла яна туды і пачала яшчэ адданей у поспе весці жыццё падзвіжніцкае. І пачала яна кнігі пісаць сваімі рукамі. І плату, якую атрымлівала, аддавала яна бедным».

Праз некаторы час Еўфрасіння атрымала ад епіскапа Ільі ў дар Сяльцо для ўзвядзення там манастыра: «Калі дапаможа Бог, малітвамі іх і тваёю працою ўзвядзецца месца вялікае!» Тут прынялі манаста дзве сястры прападобнай: родная Гарадзіслава (у манастве



Рукапіс «Жыцця Еўфрасінні Полацкай». XVI стагоддзе. Захоўваецца ў Расійскай нацыянальнай бібліятэцы ў Санкт-Пецярбургу.

Еўдакія) і стрыечная Звініслава (у манастве Епраксія). Тут па яе дабраславенні дойлідам Іаанам была ўзвядзена Спаса-Праабражэнская царква: «І была пабудавана царква ад пачатку за трыццаць тыдняў». Затым намаганнямі Еўфрасінні была ўзвядзена другая мураваная царква Прасвятой Багародзіцы: «І ўзвзяла яе, і абразамі ўбрала. Асвяціла яе і аддала манахам». Для гэтай царквы прападобная прасіла ў Царгорадзе (Канстанцінопалі) у імператара Мануіла Комніна і Патрыярха Лукі Хрысаверга абраз Прасвятой Багародзіцы Эфескай: «І бачыў цар любоў яе, паслаў да эфесян сто воінаў сваіх... І прынёс абраз Прасвятой Багародзіцы ў Царгород. Патрыярх Лука сабраў епіскапаў і саборы ўсе ў Святой Са-



Выданне «Жыцця Еўфрасінні Полацкай», зробленае ў 2012 годзе.

фій і, дабраславіўшы, перадаў яго слугу прападобнай Еўфрасінні. Той жа прыняў яго з радасцю і прынёс спадарыні сваёй Еўфрасінні...»

У суправаджэнні сястры Епраксіі і брата Давіда выправілася Еўфрасіння ў паломніцтва ў Святую Зямлю. Там, у Іерусаліме, прападобная захварэла і спачыла. Пахавалі яе ў манастыры Святога Феадосія.

У 1187 годзе, калі Іерусалім асадзілі войскі егіпецкага султана Саладзіна, нятленныя мошчы прападобнай Еўфрасінні былі перавезены ў Свята-Успенскую Кіева-Пячорскую Лаўру, у 1910 годзе — перанесены ў Полацк, у родны Спаса-Еўфрасіннеўскі жаночы манастыр.

торыі яго стварэння, перапісання, аб далейшым лёсе рукапісу, у якім ён змешчаны. У пэўнай ступені садейнічае гэтаму выданне старажытных тэкстаў. Першыя публікацыі «Жыцця Еўфрасінні Полацкай» былі ажыццёўлены яшчэ ў другой палавіне XIX ст. (выданні Г. Кушалёва-Безбародкі, М. Дуброўскага, А. Сапунова). Навуковыя выданні твора пачалі з'яўляцца з другой палавіны XX ст. (напрыклад, у «Хрэстаматыі па старажытнай беларускай літаратуры» А. Коршунава (1959), «Хрэстаматыі па гісторыі беларускай мовы» (Ч. 1, 1961). У 1994 г. А. Мельнікам апублікаваны адаптаваны царкоўнаславянскі тэкст «Жыцця Еўфрасінні Полацкай» па спісе XVI ст. і яго пераклад на беларускую мову («Кніга жыцці і хаджэнняў»). У 2005 г. выдадзены падрыхтаваны гэтым даследчыкам тэксты асноўных спісаў шасці рэдакцый тэксту з паказаннямі розначытаняў па іншых спісах рэдакцый у спасылках («З неапублікаванай спадчыны»). Пераклад жыцця на беларускую мову «Аповесць жыцця і смерці Еўфрасінні Полацкай» здзейснены таксама І. Саверчанкам («Старажытная беларуская літаратура (XII—XVII стст.)», 2007). Шэраг выданняў «Жыцця Еўфрасінні Полацкай» падрыхтаваны сёстрамі Спаса-Еўфрасіннеўскага жаночага манастыра ў Полацку. У 2012 г. у выдавецтве Беларускай праваслаўнай царквы ўбачыла свет кніга «Житие блаженной Евфросинии, игуменнии Вседержителя Святого Спаса во граде Полоцке», якая ўключае факсімільнае «Жыцця Еўфрасінні Полацкай» (па спісе, змешчаным у зборніку XVI ст., які захоўваецца ў Расійскай нацыянальнай бібліятэцы, Санкт-Пецярбург, Пагодзінскі збор), узноўлены тэкст, беларускі, рускі і англійскі пераклады тэксту. Кніга была падрыхтавана выдавецтвам сумесна з Інстытутам мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі (узнауленне рукапіснага тэксту, пераклады на беларускую і рускую мовы ажыццёўлены вядучым навуковым супрацоўнікам інстытута Эльвірай Ярмоленкай; цытаты ў артыкуле падаюцца па гэтым выданні).

Нягледзчы на вялікую колькасць грунтоўных навуковых даследаванняў «Жыцця Еўфрасінні Полацкай»,

па-ранейшаму не высветленымі застаюцца пытанні часу і месца стварэння жыцця, аўтарства і суадносін паміж рэдакцыямі твора.

На думку даследчыкаў, жыццё было створана ў канцы XII ст., неўзабаве пасля спачыну прападобнай Еўфрасінні, падчас фарміравання царкоўнага шанавання яе. Першапачатковы тэкст жыцця невядомы. Мяркуюць, што спачатку было складзена пролажнае (кароткае) жыццё, перапрацаванае і пашыранае пазней, выдавочна, недзе ў канцы XV — пачатку XVI ст.

Аўтар найстаражытнейшага жыцця застаўся невядомым. Даследчыкі схіляюцца да таго, што ім быў не проста сучаснік Еўфрасінні Полацкай, а чалавек, блізкі да яе кола. Сярод магчымых аўтараў жыцця называюць Міхаіла, слугу Еўфрасінні («І паслала яна слугу свайго Міхаіла ў Царгород да цара Мануіла і да Патрыярха Лукі з дарамі найкаштоўнейшымі»), які, магчыма, быў манахам мужчынскага манастыра, заснаванага прападобнай; манаха Давіда («І так пайшла яна ў Іерусалім, узяўшы з сабою брата свайго Давіда і сястру сваю Епраксію»); манахіно Епраксію — сястру і спадзвіжніцу Еўфрасінні, якая была побач з прападобнай доўгія гады («І так пачалі яны жыць у манастыры ў адзінадумстве і малітвах да Бога. І бачылі ўсе, што былі яны нібы душа адзіная ў двух целах»).

**Па-ранейшаму не высветленымі застаюцца пытанні часу і месца стварэння жыцця, аўтарства і суадносін паміж рэдакцыямі твора.**

«Жыццё Еўфрасінні Полацкай» напісана на царкоўнаславянскай мове. Эльвіра Ярмоленка, даследчыца моўных асаблівасцяў рукапісу, адзначыла, што наяўнасць у тэкстах формаў парнага ліку, складанай сістэмы мінулых часоў, спецыфічных сінтаксічных сродкаў сведчыць аб рэалізацыі ў жыцці строгай («высокай») царкоўнаславянскай нормы, г. зн. і аўтар, і затым перапісчыкі імкнуліся прытрымлівацца выпрацаванага эталона. Таму моўныя асаблівасці, якія дазваляюць вызначыць месца напісання таго ці іншага тэксту або тэрытарыяльную прыналежнасць перапісчыка, у спісах нечастотныя. Так, у спісах Зборнікаў змешанага складу спарадычна сустракаюцца адзінкавыя выпадкі акання (*добрата* замест *доброта*), пераходу [в] у [ў] (*пребывати* у *церкви* замест *пребывати* у *церкви*), зацвярдзення шыпячых (*жытия* замест *жития*), зацвярдзенне р мяккага (*декобрьа* замест *декобрья*) і інш.

«Жыццё Еўфрасінні Полацкай» адлюстроўвае разнастайныя моўныя працэсы, якія мелі месца ў царкоўнаславянскім пісьменстве ў XVI—XVII стст. Прэзентуючы адзін з найважнейшых яго жанраў — агіяграфію, яно, несумненна, садзейнічала замацаванню нормаў царкоўнаславянскай мовы не толькі на тэрыторыі Полаччыны, але і ў цэлым на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага і Вялікага Княства Маскоўскага.

Наталля ПАЛЯШЧУК